

Տարեկան 10 ռուբ. վեց ամիսը՝ 6 ռուբ. և կես, երեք ամիսը՝ 3 ռ. 50 կ. ամիսը՝ (Թիֆլիսում) 1 ռ., հատով 5 կ. Բաժանորդ են գրում միմյան խմբագրատանը՝ Գաղղով. փողոց № 5.

Խմբագրության հասցեն՝ Тифлисть, Редакция «Норъ Даръ» կամ Tiflis Redaction «Nor-Dar»

Խմբագրությունը բաց է ամեն օր (բացի տոն օրերից) ժամը 9-ից մինչև 2-ը: Յայտարարություններն ընդունվում են ամեն լիցիտներով: Յայտարարությունների բաժին 2 կ., բնկանների համար կրկնապատիկ:

Հայ Գրամատիկական Ընկերության Վարչությունը

հրատարակում է ընկերության անդամներին

Ընդհանուր Ժողովի

որ տեղի է ունենալու կիրակի, նոյեմբերի 2-ին, առաւօտեան ժամը 11-ին Թիֆլիսի Արտիստիկական ընկերության շենքում՝

Ջբաղմուցիկառարականեմ են

- 1) Իսկական և նպաստող անդամների ընտրություն.
- 2) Անցած արտադրող հաշիւը և վերադարձվող յանձնագրովի զեկուցում.
- 3) Նախահաշիւ առաջիկայ 1903/4 թատրոնական տարւոյ համար.
- 4) Հրահանգ սրկին Մ. Մակարեանի անուան մրցանակաւորութեան յանձնագրովի համար և այդ յանձնագրովի անդամների ընտրություն.
- 5) Վարչության երկու անդամների և երեք փոխանդամների ընտրություն.
- 6) վերադարձվող յանձնագրովի երեք անդամների և երկու փոխանդամների ընտրություն.
- 7) Ընթացիկ գործեր:

ողովին մասնակցելու իրաւունք ունեն ընկերութեան բոլոր անդամները, որոնք տուել են առաջին տարւոյ անդամագրով:

Ընկերութեան անդամները կարող են նախօրոք տեսնել ժողովին ներկայացուցիչ հաշիւը Մուշումանեանի մագաղանում: 3—3

ԱՌՋԱՆԳԱՎՈՐՈՒՄ

Առաջնորդող.—
Քրտիկան.—Լուրեր
Մեկ գրում են.—Համախոյ:
Թէրոյը Մոմգէն:
Կենդանութիւն:
Մամուլի չափը:
Իմ պատասխանը:
Քաղաքակ.—Մարտերան գործեր:
Որքան հաստատ է ֆրանսիական ներկայ միջնորդութիւնը: Ընդհանուր ներքում Մակեդոնական ապստամբներին: Թրքական բարբարոսութիւնները Մակեդոնիայում:
Ընդ.—Դարչ.—Ի հեռագրերի:
Բանասիրական.—Յոսեփի յիշատակարանից:
Յայտարարութիւններ:

Թիֆլիս, 31 հոկտեմբերի 1903 թ.
ԱՅԼԿԱՆԵՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

Հեռաւոր ու մերձաւոր Արեւելի կնճոռու երկու խնդիրներն են, որ ներկայ ըրալներում կլա-

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՅՈՒՆԵՍԿԻ ԵՐԵՎԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

Վ է պ

17/20 Օգոստոս

Զանդեկ, սակայն պատառը չըլից: Այսօր երկար թախանձելուց յետոյ, տիկին Բարայէլեանը վերջապէս բարեհաճեցաւ ինձ հետ միասին մօրաւ մտնել, հինգ յոսից յետոյ էլ ես կը մտնէի և այնպէս իրար հետ բարեկամներ չէինք լինել: Այդ էլ բաւական մեծ շնորհ էր ինձ համար, քանի որ այնքան թալի եմ, որ նա քմահաճ իշխանութիւնից չեմ կարող պատուիր: Վերջապէս գիտցինք մեր զօած ծրագրով շարժուելու և վարձուելու պայմանով: Զատ սիրով ընդունուեցայ: Մօրաբայրս նախ գնացաւ տեղի ու յանդիմանեց ինձ, թէ ինչու իմ անձնական շահերի չափ իրենց էլ չեմ սիրում: Նա ասաց, որ Տիգրանուհին Մեծ-Կղզիում մենակ թողնելուց յետոյ նա առանձին վերադառնալիս վախեցել և ներկայ միամտագոտութեան ու տկարութեան մէջ է ընկել: Եթէ նրան մի քան պատահի, պատասխանատուն ես եմ, որովհետեւ պատճառն էլ ես եմ: Որ Տիգրանուհին միշտ տխուր է ինձ հա-

նում են դիւանապետական աշխարհի ամբողջ ուղղորդութիւնն ու ջանքերը:

2ին-ճաղարանական տարածաշրջանները դեռ ևս չկարգադրուած, մակերեսական խնդիր լուծումը առաջ է բերում համաշխարհային քաղաքականութեան համար միանգամայն անսպասելի բարդութիւն:

Միւսը շտապում ուսուսական ու աւարտա-ունկարական ինքնուկայնների կարծիքների փոխանակութեան հիման վրայ երկու տեղութիւնների միջնորդների ձեռքով Մակեդոնական նահանգների ռեֆորմների վերափոխուած ծրագրերը սուլթանի կողմից չի գտնում այն ընդունելութիւնը, ինչ որ սպասելի ու յուսալի էր: Ի. Դուրը գտնում է, որ առաջարկուած ծրագրի ինչ-ինչ կէտերը շօշափում են սուլթանի

մար, դրանով մօրաբայրը չի սխալում, բայց իսկական պատճառը չգիտեմ և չի էլ կարող գիտեմ, քանի որ կասկածի ամենատեղի ունի անգամ չկայ նրա ուղեղի մէջ: Ես այնքան ազնիւ եմ նրա համար:

Տիգրանուհին ըստ սովորութեան այսօր էլ տխուր էր, բայց նիհար ու զգոյն գէմք վրայ փայլում էր մի ինչ-որ ուրախութիւն, որ յարմար մագոտութեամբ, կորած անուակի հետ ներողամտութեամբ վարուող հեղափոխութեան արագացումը ինչու ունէր: Ուզում եմ պատել նրան:

Մօրաբայրը սիրով խօսակցում էր տիկին Բարայէլեանի հետ, թէ երբ անպատելի այցելութիւնից զգուհ էր, որովհետեւ նրան իրենց պատուաւոր տունը պղծելու աստիճան անպատելի էր համարում: Նա հետեւում էր երկրի քաղաքավարութեան, որ է սիրով հիւրասիրել այն մարդուն, որին քաղաքային ժամանակ բամբակաւորում, ասում ու ջանքանքնելու ուղղութեամբ նրա հոգին: 2երկարացնեմ նրանց խօսակցութեան ժամանակ ես ու Տիգրանուհին հեռացանք և գնացինք հիւրանոցներ: Նա նախանձառ աշխարհ գցել էր ինձ վրայ և ուզում էր հաւկանել, թէ ինչ էլ անցնում ինձանում:

— Գիտեմ, ես քեզանից շատ չեղաւորեմ, — ասաց առանց յատկաբանի, աշխարհ յառելով վրաս: Այդ միջոցին նրա աչքերի մէջ կարողացի մի աղղաբարութիւն, որ յայտնում էր նախանձ, սէր, իրական վարքագիծ ինչ և մեղաւորագոտութիւն ու քաղցրութիւն: Ես

ծայրագոյն իրաւունքները և նա պիտոյին անտեղի է գտնում ռեֆորմների գործադրութիւնը ներկայացուցիչների վերահսկողութեան, առարկելով թէ այդպիսի մի պահանջ թիւրք կառավարութեան կողմից ընդունուել համար է իւր տան գոնեւոր օտարների առաջ բաց անելուն:

Երեւելեան գործերին տեղեակ մի քաղաքագէտ տեղ է, թէ թիւրքիայից ամեն տեսակ ռեֆորմներ, երկրի որ մասի համար էլ որ ինչին նրանք կարելի է պահանջել, և նա ամենայն հաւանութեամբ երկու ձեռքով անգամ կատարողի այդ բոլորի տակ, իսկ երբ բարեփոխութիւնների գործադրութիւնը դրոււմ է կոնստանթնոյի տակ, և այդ էլ օտար կոնստանթնոյի տակ, — այդ դէպքում, նոյն հաճոյախտար թիւրք կառավարութիւնը պատրաստ է իւր բոլոր ոյժով դիմադրելու, իւր ամբողջ կարողութեամբ հակառակելու:

Ճշուում է այդ հայեացքը իւր ամբողջ իմաստով:

Դրա բացաղղութիւնը խիստ պարզ ու որոշ է:

Առաջին դէպքում ամեն բան թողնում է թիւրքիայի կամքին, հետեւեալը նա կանխ այնքան, որքան կարող է, կգործադրի այնքան, որքան իւր ոյժն ու շահերն են պահանջում, իսկ երկրորդ դէպքում, նա հակառակում ու վիճաբանութիւններ է մղում, որովհետեւ նրանից պահանջում է կարական կերպով և այն էլ որոշ ժամանակամիջոցի ընթացքում:

Վճռականութիւն ու պայմա-

նացել ինքն-ձիւն-հիւստիք, թէ հայրկին է պատուիրել քեզ և դու ինչ ես արել, դու փոխանակ մեզ մօտ գալու, գնացել ես մի անհատաբար կնոջ մօտ և այնտեղ հօրդ և մեկ խաբէլով գործ կըրցնում ես ժամանակ:

Տիգրանուհին, որ ուղեւոր այնքան պաշտպանում էր տիկին Բարայէլեանին և այժմ ամեն տեսակ մակառնուներ տալիս էր իրան, չէր քաշուի ի հօրիկ և ապահովեալ մօրաբայրը կը յայտնէր ամեն բան: Գնոջ մէջ նախաձիգ գրացումը այնչափ աւելի անսթեղ է, որքան մեծ չէ սիրոյ ինքնասիրութիւնը, ուստի նրանից ամեն բան կարելի է սպասել, իւր վերադարձում ինքնասիրութեան գոհացում տալու համար: Մի ըրալում մտածեցի այդ մասին և ասացի:

— Նրան ոչինչ մի յայտնիր, ամեն բան կանեմ քեզ, այստեղ չեկայ, որովհետեւ...

— Այդպիսի խոսքեր ինչու ասում եմ: Այժմ էլ երբ յիշում եմ իմ գրութիւնը նրա առաջ, չեմ կարողանում ծիծաղող դպրել, թէ ես վատ արածագրութեան մէջ եմ:

— Այնպիսի մարդիկ անկեղծ են լինում, — շարունակեց նա, — ուստի դիմում եմ քեզ և ուղեւորիկ ինքնասիրութեան:

— Տիգրանուհին, ամաւոր եմ, Առաւել է վկայ, ամաւոր եմ բեղանից: Որքան յիմար և անկիրթ էի երեւում այն ժամանակ ի վաշին, այդ բանի վերջումը խորատկում է այժմ սկզպ-

նախամ բռնների իմաստը հակառակ է օսմանցիների պիտուութեան պատմական կեանքի հոսանքին: Թիւրքը երբէք չի ցանկանալի մէջ գնել: Արեւելեան հիւանդը դարեւ հետեւ է իշալլա օլուր»-ի (Աստուծով կլինի, «պոլտիկային», իսկ ներկայ ժամանակում, թիւրքական այդ քաղաքականութիւնը աւելի ևս տաշուել ու սրուել է, աւելի ևս կտրուկ ու անհրաժեշտ է դարձել շնորհիւ այն իրօք բարդ պայմանների, որոնցով շրջապատուած է կիսաւրասիական կայսրութիւնը: Արեւելական հնարաւոր շարժումները, այս կամ այն կառավարութեան հետ շահաւէտ «կոմպրոմիսներ», մէջ մտնելու կարելիութիւնը իւրենքին կազմաւորած ման առաջ բերած անյաղթելի դժուարութիւնները, նրան հարկադրում են ձեռքն ու ոտքը կաշկանդումը ազատ պահել, և վերջ մէջ բերուած նախագոյնութիւններից իւրաքանչիւրը թիւրք կառավարութեան համար մի-մի բաց գոնեւոր են, որոնցով նա միշտ կարող է դուրս սպրդել, առանց երես կարմաշնկուլ, առանց մէկի կամ միւսի բարկութիւնը իւր վրայ հրաւրելու:

Այդ միտնայ քաղաքականութիւնն է դարձնել, որ այսօր առաջնորդում է թիւրքիայի բայն:

Նրանից պահանջում է մակեդոնական նահանգները բարեկարգել, առաջարկում է ծրագիր, և լա, առանց իրեն եղած առաջարկութիւնները վճռականապէս մեղծելու, առաջ է բերում իւր

ծրագիրը և դրա հետ միատեղ եւրոպային յայտարարում, թէ դրանք արդէն գործադրութեան մէջ են և եթէ կան էլ կետեր, որոնք դեռ ևս իրաւորուած չեն, «դրա էլ պատճառը բուլղար յեղափոխականներն են», որոնք «չեն դադարում երկիրը աղմկելուց»:

Թիւրք կառավարութեան բանեցրած այդ երկայնի քաղաքականութեան երկու պիտուութիւնների կողմից ներկայացուած վերջին յայտարարելիքն առաւել ռալուում ընթացք ստանալու մէջ սըրտասամանեան մամուլի ներկայացուցիչներից ոմանք տրամադիր են տեսնել կողմնակի մատ, որը աշխատում է խառնել մէջ տեղ դրուած մոխիրը: Սակայն, այդպիսի մի ենթադրութիւն միանգամայն անհաւանական են համարում, հիմնուելով անգաղար տեղացող այն հեռազրեանի ընթացիկութեան վրայ սրեղի կրկին ու կրկին հաստատում են ռուս-աւստրիական ռեֆորմների՝ բոլոր մեծ պիտուութիւնների կողմից ընդունուլութիւն գտած լինելը: Այդ միտնայ կասկածները փարատելու են ծառայում նաեւ Գ. Պոլսի տեղութիւնների գեւապնութիւններին իրենց կառավարութիւններին կողմից տրուած հրահանգները — ամեն կեղծ պաշտպանել աւստրիա-ռուսական յայտարարութեան կողմնակիութիւնը:

Այդ է կրկնում ամեն օր, այդ միտնայ լիւրով է խօսում օրը ցերեկով, ամբողջ քաղաքակիրթ աշխարհի առաջ, Իսկ եթէ թիւրք կառավարութիւնը յաղգնում է ըմբոստանալ մեծ պիտուութիւն-

տիկին Բարայէլեան և ճարտար կաւարելի հպարտութիւնս: Ինչու մարդ կըրնան այնքան շփոթում, շուտուում, ընկնում է իմ կացութեան մէջ: Սակայն շուտով համարձակութիւն ասայ, որ նա այլեւ այնքան անողոր չէր նայում ինձ վրայ, բոնեցի ձեռքը և համբուրեցի:

— Տիգրանուհին, երբեք ինձ, որ քեզ այդքան վշտացրի, Գործադրար սիրում եմ քեզ, պաշտում եմ: Ինչ ինձ զգացիլ ես տալիս շատ բաներ, որոնց չեմ կարող բացատրել, որովհետեւ զգացողութիւններս այնպէս հակասում են իրար, որ զգիտեմ ինչ անում եմ, միայն գիտցի, որ քեզ սիրում եմ:

Նրա աչքերի մէջ երեսց յաղթական ժպտ:

— Ներում ես ինձ, եթէ այժմ, հէնց այսօր կը հեռանամ նրանից ու միշտ քեզ մօտ կը լինեմ, գաղտնի ու լռիկ սիրելով ու լուրով, — ասացի ես:

— Այդպիսի խոսքեր ինչու ասում եմ:

— Այժմ էլ երբ յիշում եմ իմ գրութիւնը նրա առաջ, չեմ կարողանում ծիծաղող դպրել, թէ ես վատ արածագրութեան մէջ եմ:

— Այնպիսի մարդիկ անկեղծ են լինում, — շարունակեց նա, — ուստի դիմում եմ քեզ և ուղեւորիկ ինքնասիրութեան:

— Տիգրանուհին, ամաւոր եմ, Առաւել է վկայ, ամաւոր եմ բեղանից: Որքան յիմար և անկիրթ էի երեւում այն ժամանակ ի վաշին, այդ բանի վերջումը խորատկում է այժմ սկզպ-

ների այդ հովու ձայնի պէս, ամեն բանից առաջ, այդ պէտք է վերադարձնել վերին շնորհաւոր իւր աւանդական քաղաքականութեան որը կարող է շարունակուել այնքան միայն, որքան հնուէ է կանգնած նրանից կայսրի այժմ և որքան թիւրք կառավարութիւնը իրեն անտանայ է գրում նրա երևան գալու զէն:

Թիւրք կառավարութիւնը գիտէ սակայն, իւր մանուկապաշտ քաղաքականութեան անմիջապէս վերջ դնել, հէնց որ նշանակի փոշի ամակ ծածկուած նիւթակի ծալքը: Իրա փորձերը եւրոպական տէրութիւններից որ մէկը տառնականներով չունի հէնց նորի իսկ վերջին քանի-քանի և հինգ տարուայ ընթացքում Թիւրքիայի հետ ունեցած իւր յարաբերութիւնների մէջ: Միշտ էլ այդպէս է եղել:

Վերջապէս ինչ ընթացք էլ որ տանալու լինի միջազգային քաղաքականութիւնը մօտ կամ հեռու ժամանակում, մակերեսական հարցը դժուար թէ այլևս յետ նահանջի, եւրոպական տէրութիւնների համերաշխ ջանքերը, հաւանականաբար, վաղ թէ ուշ նրան կտան իւր պատշաճաւոր լուծումը:

Երբ մօտիկ արեւելքի վերաբերութեամբ Ռուսիան և Աւստրիան Ուղարկան համաձայնութեամբին գործում այդտեղ թիւրքական վերջնական դիմադրութիւնը, որը կուրանում է միշտ ճարպկութեամբ խնդրի լուծումը յետաձգելու մէջ, չի կարող այլևս յաջողութիւն ունենալ: Իրեն թիւրքիայի շահերն ստիպողականապէս պահանջում են, որ Թիւրք կառավարութիւնը որ անպակասաբար այնինչ որ վերջի վերջոյ պիտի կատարուել տակ մեծ վնաս պատճառելով օսմանան կայսրութեանը:

Նոյեմբերի 1-ից ց31 դեկտեմբերի «Նոր-Դար»-ին բաժանարար կն դրուում և վճարում են 2 րուր-50 կոպ:

ԳՐՈՆԻԿՈՆ

— Երկրագործութեան և պետական կառավարչների միջնորդութիւնը մի մասը

բանց սիրում են: Նրա վրայ ուղարկութիւն չդարձնել: Տիրապետելու ու ես խօսում էինք միջ համար. նա ինձ յայտնեց, որ Աստուծոյն ինձ է անքցնել մի բանի անգամ և ուղում է անպատճառ ինձ անհետ, իսկ ես խօսում էի Ռուսիայի-Հիւսիսի կենտրոնը: Նա սիրով լսում էր ինձ, որով չէր չէր երեսնամեկ ինչի և ուղարկել երկրէ չհեռանալ նրանից: Որքան լաւ է անմեղ լինել: Տիկին Ռոբինսոնը կարծես դուշակեց բազմապէս և իւր գործը իւր ցոյց տալու համար ոտքի կանգնեց, մնաս բարեւ արեւ, յետոյ սաաց ինձ:

— Պ. Մարգարեան, ինքնիկ չէր մերժել ինձ ընկերանալ մինչև ասան, մենակ գնալ վախճանում եմ:

Այդ բանը ինձ անկէ դուրսեան մէջ ձգեց: Մտածեցի վճառապէս յայտնել, որ չեմ կարող իւր հետ գնալ, բայց այդ ան քաղաքականութիւն կրկնէր, գուցէ եւ՝ այդուի կը բարձրացնէր, հետք գնալով էլ երբէք չէի վերադառնալ, իսկ այդ սաստիկ կը վշտացնէր Տիգրանուհուն, որը կարող էր նոյնպէս ազմուկ բարձրացնել: Լուի ժեմի նման ուղում էի երկու կողմէն և զոհանքներ, որ անկարելի էր, ուստի մնում էր ինչու տալ, որ նոյնպէս անկարելի էր: Ներկու նախաձեռնողները երկու հրեղէն սրի նման ինձ ետանկրեւում մէջ էին առել, որ կողմ որ գնալի՝ հարուած տանալով պիտի ընկնէի ցած: Տարբերութեամբ ու լուծում էի: Մտածութիւններս սպառնում էին փրկութիւնութեան փութելու, որի ժամանակ ստանալան գիտէ թէ ինչ հակասութիւն:

նազէս է ուղարկել Կոստանց ծովի ձկնորսաբաններն ստանալանքիւ համար:

— Լուսաւորութեան միջնորդը պետական խորհրդից խնդրում է մի առանձին դուռնու յառաջանել առաջիկայ տարի Առկառու հնագիտական պետութեան կատարելու համար:

— Լուսաւորութեան միջնորդը պետական ուսումնական կոմիտեան քննում էր ժողովրդական դպրոցների վերափոխման մի շարք միջնորդութիւններ քաղաքային բոլոր դպրոցներում փոխադրական հարցաքննութիւնները վերացնելու մասին: Առումնական կոմիտեան միջոցով է այդ միջնորդութիւնները:

— Առաջիկայ տարի Խաղկովի և Կազանի համալսարանները տնտեսու են իրենց հարկաւորները:

— Խնդիր է յայտնում 1905 թուի ամսուր Մոսկուայում բանալու ժողովրդական կրթութեան համառոտական ցուցանակէս:

— Հրատարակուած է Ջուլու փոխադարձ վարկի ընկերութեան կանոնադրութեան համառոտումը:

— Խումայի-խանը բարձրագոյն ճաշարում է իւրի պարտից ընդհանուր-հիւպատոս Բազումը:

— Գաւեթի երկաթուղու կառուցումը պիտի սկսուի առաջիկայ տարուայ ապրիլի 1-ից և պիտի վերջանայ մինչև 1906 թուի յունուարի 1-ը:

— Հոկտեմբերի 29-ին Թիֆլիսում նորակոչ առու և հրէայ դիմադրողները սահմանուած երդումը տուին և արձակուեցին իրենց անկողնի մինչև Նոյեմբերի 6-ը, որից յետոյ նրանք ուղարկուելու են դժբախտներ: Մնացած դուռնութեանց պատկանող նորակոչ գին լուսններին կերպուցնեն Նոյեմբերի 6-ից յետոյ:

— Արամեայի նուիրաբերած 100,000 ռ. գումարով Թիֆլիսում հիմնուելիք քաղաքային հիւանդանոցի համար տեղ է ընտրուած ձաւաբարում, վաւարիկ սուր հիւանդութիւնների քաղաքային հիւանդանոցին կից:

— Հիւսիսային Ամերիկայի Միացեալ Նահանգների Ս. Լուի քաղաքում բացուելիք միջազգային ցուցահանդէսի գլխաւոր կոմիտեան ճանապարհուել է զէպի Մոսկուա ռուսական էքսպոնիցիաների հետ բանակցելու համար: Մտադրութիւն կայ Բուխարայի էմիրին և իւրայի խանին ևս հրաւիրել, որ մտանակցեն ցուցահանդէսին:

— Ղզլարի քաղաքապետին յանձնարարուած է նորից միջնորդել, որ տն-

դական այգեգործութեան և զինեղործութեան համար պետական գանձարանից տրուած 200 հազար րուբլու նպաստը գործադրուի զէպի Ղզլար երթուղու հիւղ անցկացնելու վրայ: ակ — Երզրումի առասաց ընդհանուր հիւպատոսը Կարսի նահանգապետին հաղորդել է, որ եղջիրաւոր անասունները ժանտախտը նամերվին կազարում դադարել է բոլորովին, բայց Բալաղիւի սանձադէմը դեռ ևս կոտորած է անում:

— Թիֆլիսի քաղաքային վարչութիւնը իւր վերջին խիստում հաստատեց քաղաքային մի խանութների օգտուած ամբի հաշիւը, որով յիշուալ խանութներն այդ ամսին ունեցել են 14,915 ռ. 53 կ. ծախք և 596 ռ. 52 կ. դուռն օգուտ:

— Երևանից հաղորդում են, որ նահանգի մէջ մորեխի սելմ գտնուած է առաջմ միայն հին-նախիջկանի գտնուած:

ՄԵՃ ԳՐՈՆԻԿՈՆ

ՂԵՄԵՆՈՒԹ. — Քաղաքային դպրոցի շինութեան մէջ հաստատուած երկրաշարժական կայանները հեռագրական թիւրքով միացրած է քաղաքիս պատ-հետ պետական կայանների հետ:

ԹԻՒՌՈՐ ՄՈՒՂԵՆ

Ջալալուհանուրգում, Բերլինի մօտ, այս օրերս վախճանուած գերմանացի հրեշալագոր Գիտնական-պատմաբան Թեոֆոր Մոմզէնը ծնունդ էր 1817 թուին, ուսումն աւարտել էր Բիլի համալսարանում, ուր և պաշտպանել էր իրաւագիտութեան գոկտորի գերատեսչաւոր: 1844-1847 թուականներին ճանապարհորդել էր Իտալիայում գիտնական նըպատակով: Այդ միջոցներին նա բաղմաթիւ յօդուածներ էր հրատարակել լեզուագիտութեան հնագիտութեան վերաբերեալ իտալական գերմանական գաւազան թիւրքերի մէջ: 1848 թուին Մոմզէնի հոռեղուն մասնակցութիւն անցաւ իւր երկրի քաղաքական շարժման մէջ և օգտագործել էր անում Զիգլիլը Գիտնականի հետ միացնելու օգտին: Մոմզէնի քաղաքական գործունէութիւնը, ոտկայն, երկրորդական նշանակութիւն միայն ունի, և նրա վրայ պէտք է նայել իրեն գրեթէ բացառապէս մի գիտնականի վրայ, որը չափազանց հարստացրել է պատմական, լեզուաբանական և իրաւաբանական գիւթութիւնները թանկագին նոր իւրութեամբ: Թեոֆոր Գիտնականի և շատ են նրա

աշխատութիւններն, այդ մասին կարելի է գաղափար կազմել այն բանից, որ 1893 թ. Նոյեմբերի 8-ին, երբ տնտեսում էր նրա գոկտորութեան 50-ամեայ յորեկանը, Բերլինի պատմութեանց ճեմարանին իւր առում ուղեր ձի մէջ առում է, թէ նա կատարել է այնպիսի գործեր, յաղթել է այնպիսի դժուարութիւններին, որոնք բարձր կարող էին լինել գիտնականների նոյն իսկ մի շարք սերունդների ոյժերից: Առաջին գծի վրայ դրուած են հին արձանագրութիւններին վերաբերեալ նրա աշխատութիւնները, որոնք յեղափոխութիւն ձգեցին պատմութեան լեզուաբանութեան - հնագիտութեան մէջ: Մոմզէնի «Հոռմի պատմութիւնը» թարգմանուած է բազմաթիւ լեզուներով և ունեցել է ցարդ 7 հրատարակութիւն: Սա է այն աշխատութիւնը, որը ամենից անկի հուշակից Մոմզէնի անունը: «Հոռմի պատմութեան համար Բերլինի գիտութեանց ճեմարանին իւր ուղերձի մէջ առում է, որ դա «պարմանի արժանի ստեղծագործութիւն է և կլասիքական աշխատութիւն» է: Գիտնական տեսակէտից Մոմզէնի «Հոռմի պատմութիւնը» անկի բարձր է նրա «Հոռմի պատմական իրաւունքը, որպիսին կարող էր դրել միայն Մոմզէնի պէս մի առաջնակարգ իրաւագէտ, պատմաբան և լեզուաբան: Որքան մեծ էր և իրեն հաւատարմ շունէր Մոմզէնի իրեն գիտնական, այնքան և մեծ թերութիւններ ունէր նա իւրի ճարգ: Այս կողմից ուսու թիւրքերից մէկը հեռեկան կերպով է ընտրուում նրան:

Ի զէմս Մոմզէնի գերմանական մատենագրների հանգիստ խաղաղ և մարդասիրական գիտութիւնը բոլորովին ապրելիք քննադատութիւն տալու: Մոմզէնը մասաւոր գերագնացից Բիւրաքի գաղափարները, մասաւոր ևս ձուլուեց նրանց մէջ, բայց և այնպէս նրա ցուտ բաւեցրել քիչ անգամ չէ սպառնալիք կարողացել այնանց, որ երկաթեայ կանցիւրի սուրը խոհեմաբար ցածացել է:

Մոմզէնի տիրապետելու և ամեն բանի կալ տալու իղենա յիշատի բարձրանում է, մինչև ինչ-որ բարբարոսական նպատակ ներ, որոնց նա գործարեց նոյն իսկ գիտութիւնները, շնայելով որ ինքը բառի ամենաընդարձակ մտքով առած գիտութեան մարդ էր: Գիտութիւնը անպայման տեղի էր տալիս հէնց որ ընդհարում էր նրա մէջ թաղնուած վայրենաբարոյ տեսողի ես-ին: Նրա

մէջ անընդաւար մղուող այդ կրքերը երբեմն ծնունդ էր տալիս զարմանալի ու եղական երևոյթներին: Ցոյց տանք գտնի հեռեկան օրինակը, հրատարակելով իւր «Հոռմի պատմութեան» երեք հատորը (մինչև Օգոստոս), Մոմզէնը յանկարծ կանգ առաւ, և միջանի տարուց յետոյ, լոյս ըծայեց հինգերորդ հատորը, վճռելով չորրորդ բոլորովին բաց թողնել: Այս ինչու: Որովհետեւ Կեսարի անձնաւորութեան մէջ նա փառաբանում էր ինքնակալական ձգտումներն, մինչդեռ չորրորդ հատորի մէջ նա պարտաւորուած էր ընկնել, թէ ինչպէս այդ միևնոյն ձգտումները հոռմին առաջնորդեցին կազմաւորման: Միւս կողմից, նա պէտք է կայսրութիւնը պատկերացնէր բարբարոս գերմանացիների հարուածների տակ, իսկ իւր համոզմունքով, Գիտնականներն են միայն, որ իրաւունք ունենալու աշխարհին ախրապետելու: Ուստի, նա գերազան համարեց չորրորդ հատորը ամենին էլ չհրատարակել, որի համար նա հիւանալի իրթեք ունէր հաւաքած, որոնք համարեա բոլորովին դատարարուած ու միացած էին նրա մտքի մէջ:

Մի ուրիշ օրինակ: Իրեն գիտնական, Մոմզէնը ամենամօտ յարաբերութիւններ ունէր Գարի-պի հետ: Նա շատ թանկ էր պնահատու պարկիկան թանգարաններում ու գաղափարներում հաւաքած գանձը ինչպէս նաև նրա համար շատ թանկ էր Ֆրանսիական պրոֆեսսորների ու ճեմարանականների զէպի ինքը տածած համակրանքը: Այնուամենայնիւ, երբ գերմանացիները 1870 թ. Պարիզը պաշարեցին, Մոմզէնը անուր ցասումով պահանջում էր անխնայ կերպով ուժաւորել, նրա տեսնական հոգին ծարաւի էր այդ համաշխարհային քաղաքի աւերուելուն, Գարիի, որը այնքան նպաստած էր նրա ճեմարանական աշխատանքներին և ուր նրան այնքան սիրում ու պնահատու էին նրա գիտութեան եղալարակցները: Բեմադրել ինքը հարկադրուած էր շատ անգամ նրա մարդասիրութեան թող մարելու, և բարբարոս գիտնականի բուռնացր չարանակում էր սպառնալ այնտեղ, որ պատերազմականի սուրը հրոժարում էր գործելուց:

Կ Ե Ն Ա Ց Ն Ե Ր

Թող օտարոտի շիւռւայ այդ իւրապիւրը:

հմ, հարկադրուած եմ:

— Ննչպէս առաջ օրհնարուած էի, — կարեց խօսքս ծաղկելով. — Դու ինձ խաբեցիր, դու ինձ դատաւարում ես այժմ, դու ուզում ես բազմակիսութեամբ ապրել, օակայն այդ չի յաջողուել քեզ: Այս պատիւ և երբէք ձեռքիցս բայց չեմ թողնել: Դու լաւ գիտես, որ ուրքան տաք սիրդ եմ, այնքան ահեղին էլ նախանձող եմ: Այս զգային եմ, ես պէտք ունեմ ընդ, դու իմ ապրիւն: անմիջական պայմաններից միին ես...

— Միթէ ուրիշ տղամարդ չկայ, ինչու անպատճառ եմ:

— Լալի... 2եմ կարող երբէք քեզ նման ապրել, օրը մի սիրական փոխել...

Այս ընկաւ վիզը, սղմաց, պինդ սեղմեց, համարեց, լաց եղաւ:

— Գեղ սիրում եմ, ընդ թայլ չեմ ապր օր գնաւ... Այլիւ այն պատուի հետ չեմ ուզում ապրել:

Որքան անկեղծութիւն և վիշտ կար այդ «անհաստատարի» հնոյ խաղաղութիւնը, որի արտի հետ խաղում էի անհագ սասնութեամբ: Նա իւր ցիւմութեամբ տաքացրեց շղերս, համարեցի նրան և երգուեցի:

— Գոնի եմ, յալիտեան քոնի եմ, — նա կրկին և կրկին աղաւ համարում էր ինձ:

(Կարունակուի)

Վ. Գալստիան

